

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب‌شناسی و مأخذ‌شناسی علوم اسلامی با تکیه بر مطالعات قرآن و حدیث

دکتر محمدعلی مهدوی راد
دکتر روح‌الله شهیدی

پاییز ۱۳۹۹

دانشگاه
علوم قرآن و حدیث

مهدوی راد، محمدعلی، ۱۳۳۴-

کتاب‌شناسی و مآخذشناسی علوم اسلامی؛ با تکیه بر مطالعات قرآن و حدیث / محمدعلی مهدوی راد، روح‌الله شهیدی؛ [برای]
وزارت علوم تحقیقات و فناوری مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه،
۱۳۹۹.

بیست و چهار، ۲۸۳ص. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: ۵۴۱: قرآن‌پژوهی؛ ۷۲)

ISBN: 978-600-298-319-0

بها: ۳۸۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

این اثر با حمایت مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور تدوین شده است.

کتابنامه. ص. [۲۷۵]-۲۸۳؛ همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

۱. علوم اسلامی -- کتابشناسی. ۲. Islamic science - Bibliography*. الف. شهیدی، روح‌الله، ۱۳۶۱-. ب. پژوهشگاه
حوزه و دانشگاه. د. ایران. وزارت علوم، تحقیقات و فناوری. مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور.

۰۱۶/۰۰۱۳

Z6۲۶۵

۷۲۸۷۶۰۰

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور

کتاب‌شناسی و مآخذشناسی علوم اسلامی؛ با تکیه بر مطالعات قرآن و حدیث

مؤلفان: دکتر محمدعلی مهدوی راد (دانشیار پردیس فارابی دانشگاه تهران)

و دکتر روح‌الله شهیدی (استادیار پردیس فارابی دانشگاه تهران)

ناظر: حجت‌الاسلام والمسلمین سیدمحمدعلی ابازی

ویراستار: سعیدرضا علی‌عسکری

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

صفحه‌آرایی: تحریر اندیشه

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۹

تعداد: ۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم- سبحان

قیمت: ۳۸۰۰۰ تومان

این اثر با حمایت مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور تدوین شده و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.
قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، نبش میدان علوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات)

۳۷۱۸۵-۳۱۵۱-ص. پ. ۳۲۸۰۳۰۹۰، نمابر: ۳۲۱۱۱۳۰۰

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اُسکو، پلاک ۴، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

مرکز پخش: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۲۷، تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۶۳۵-۶

سخن مرکز

علوم قرآن و حدیث، رشته دیرپای دانشگاهی است که عزت انتساب آن به قرآن کریم و حدیث شریف موجب شده تا جامعه، انتظارات علمی، ارزشی و حتی عاطفی ویژه‌ای از آن داشته باشد. از این رو «مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور» با هدف تحول و تعالی نظام تولید علم و تربیت نیروی انسانی قرآنی متناسب با نیاز کنونی جامعه اسلامی، بازنگری و تجمیع برنامه‌های درسی دوره کارشناسی رشته علوم قرآن و حدیث را در دستور کار قرار داد.

انجام این مأموریت با مشارکت صاحب‌نظران علوم قرآن و حدیث و زمینه‌های مرتبط، پنج سال به طول انجامید که حاصل آن، برنامه درسی مشتمل بر ۱۰۰ واحد مشترک و شش مجموعه اختیاری ۳۵ واحدی با عناوین «مطالعات قرآن»، «مطالعات حدیث»، «تربیت دبیر آموزش قرآن و حدیث»، «تربیت مربی آموزش قرآن و حدیث»، «هنرهای قرآنی (قرائت و کتابت)» و «فرهنگ و رسانه» است.

نقشه راه این تحول ضروری می‌نمود که در برنامه‌های رشته نیز، طراحی و تدوین شود. این کار با شناسایی و جلب مشارکت استادان بسیاری از گروه‌های آموزشی کشور و با مدیریت «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» و «دانشگاه قرآن و حدیث» انجام شد.

این اقدامات، نخستین گام در ارتقای محتوا و انسجام درونی این رشته بود که بی‌گمان از نقص و نارسایی مبرا نیست. امید می‌رود این برنامه و درسنامه‌های آن مورد عنایت استادان و دانشجویان گرامی قرار گیرد و با نظرات مشفقانه و انتقال تجربیات اجرای آن، این مرکز را در بازنگری مجدد برنامه کارشناسی و بازطراحی مقاطع تحصیلات تکمیلی همراهی کنند.

مرکز هماهنگی و توسعه
پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و هدایت پدیده‌های انسانی در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر است و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظرگرفتن واقعیت‌های عینی، فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارآیی این‌گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی «ره» بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری «دفتر همکاری حوزه و دانشگاه» را در سال ۱۳۶۱ فراهم کرد و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت استادان حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جامعه علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار بیش از ۵۴۰ عنوان کتاب و شش نشریه علمی اشاره کرد.

این اثر به عنوان کتاب درسی «کتاب شناسی و مأخذ شناسی علوم اسلامی با تکیه بر مطالعات قرآن و حدیث» برای دانشجویان رشته علوم قرآن و حدیث و تفسیر در مقطع کارشناسی فراهم شده است؛ البته دیگر علاقه مندان به این زمینه تحقیقی نیز می توانند از آن بهره مند شوند.

از استادان و صاحب نظران ارجمند تقاضا می شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می داند از تلاش های نویسندگان محترم اثر، حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمدعلی مهدی راد و دکتر روح الله شهیدی و نیز از ناظر محترم اثر، حجت الاسلام والمسلمین سید محمدعلی ایازی سپاسگزاری کند.

همچنین از نقش حمایتی مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور و تلاش های اعضای محترم کارویژه مدیریت تدوین درسنامه های قرآنی و همه عزیزانی که در آماده سازی و انتشار این اثر نقش داشته اند؛ سپاسگزاری می شود.

فهرست مطالب

پیش‌گفتار	۱
الف) فواید و کارآمدی کتاب‌شناسی و مآخذشناسی	۱
۱. کتاب‌شناسی‌ها و فرهنگ و تمدن	۱
۲. دستیابی به چگونگی دانش‌ها و سیر تطوّر آنها	۲
۳. شناخت دقیق کتاب‌ها، نسبت‌ها و ...	۳
۴. آشنایی با درون‌مایه آثار مکتوب	۴
۵. آشنایی با مؤلفان	۴
۶. معرفی دقیق مکتب‌ها و مذهب‌ها	۵
ب) نگاهی به درون‌مایه درس‌نامه	۵
ج) سخنی با استادان ارجمند و دانشجویان عزیز	۷
د) سپاس و قدردانی	۸

درس نخست: آشنایی با فهرست ابن ندیم

درآمد	۹
۱. نویسنده	۱۰
۲. عنوان کتاب	۱۱
۳. انگیزه نگارش	۱۱
۴. تاریخ نگارش	۱۱
۵. موضوع کتاب	۱۱
۶. ساختار کتاب و شیوه چینش مدخل‌ها	۱۲
۷. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب	۱۵
۷-۱. اطلاعات مربوط به مؤلفان	۱۵
۷-۲. اطلاعات مربوط به کتاب‌ها	۱۶
۷-۳-۱. مروری بر اطلاعات کتاب درباره مباحث قرآنی و حدیثی	۱۷
۸. منابع و مصادر ابن ندیم در کتاب	۱۸

۹. اثر گذاری کتاب بر فهارس پسین ۱۹
۱۰. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب ۲۰
- چکیده ۲۰
- پرسش و پژوهش ۲۱

درس دوم: آشنایی با فهرست‌های آغازین شیعه، فهرست شیخ طوسی و فهرست نجاشی

- درآمد ۲۳
۱. گذری بر نخستین فهرست‌های شیعه ۲۴
۲. فهرست شیخ طوسی ۲۶
- ۲-۱. نویسنده ۲۶
- ۲-۲. عنوان کتاب ۲۶
- ۲-۳. انگیزه نگارش ۲۶
- ۲-۴. تاریخ نگارش ۲۷
- ۲-۵. موضوع کتاب ۲۷
- ۲-۶. ساختار کتاب و شیوه چینش و شمار مدخل‌ها ۲۷
- ۲-۷. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب ۲۷
- ۲-۷-۱. اطلاعات مربوط به هویت و حال رجالی راویان ۲۷
- ۲-۷-۲. اطلاعات مربوط به کتاب‌ها ۲۸
- ۲-۷-۳. اطلاعات مربوط به طرق کتاب‌ها ۲۹
- ۲-۸. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب ۳۰
۳. فهرست نجاشی ۳۱
- ۳-۱. نویسنده ۳۱
- ۳-۲. عنوان کتاب ۳۱
- ۳-۳. انگیزه نگارش ۳۱
- ۳-۴. تاریخ نگارش ۳۲
- ۳-۵. موضوع کتاب ۳۳
- ۳-۶. ساختار کتاب و شیوه چینش و شمار مدخل‌ها ۳۳
- ۳-۷. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب ۳۴
- ۳-۷-۱. اطلاعات مربوط به هویت و حال رجالی راویان ۳۴
- ۳-۷-۲. اطلاعات مربوط به کتاب‌ها ۳۵
- ۳-۷-۳. اطلاعات مربوط به طرق کتاب‌ها ۳۶
- ۳-۸. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب ۳۷
- چکیده ۳۷
- پرسش و پژوهش ۳۸

درس سوم: آشنایی با معالم العلماء، فهرست منتخب الدین و سعد السعود

درآمد.....	۳۹
۱. معالم العلماء.....	۴۰
۱-۱. نویسنده.....	۴۰
۲-۱. عنوان کتاب.....	۴۰
۳-۱. انگیزه نگارش.....	۴۰
۴-۱. تاریخ نگارش.....	۴۰
۵-۱. موضوع کتاب.....	۴۰
۶-۱. ساختار کتاب و شیوه چینش و شمارِ مدخل‌ها.....	۴۱
۷-۱. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب.....	۴۱
۱-۷-۱. اطلاعات مشترک با فهرست.....	۴۱
۲-۷-۱. اطلاعات افزوده بر فهرست.....	۴۲
۸-۱. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....	۴۲
۲. فهرست منتخب الدین رازی.....	۴۲
۱-۲. نویسنده.....	۴۲
۲-۲. عنوان کتاب.....	۴۳
۳-۲. انگیزه نگارش.....	۴۳
۴-۲. تاریخ نگارش.....	۴۳
۵-۲. موضوع کتاب.....	۴۴
۶-۲. ساختار کتاب و شیوه چینش و شمارِ مدخل‌ها.....	۴۴
۷-۲. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب.....	۴۴
۸-۲. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....	۴۵
۳. سعد السعود.....	۴۵
۱-۳. نویسنده.....	۴۵
۲-۳. عنوان کتاب.....	۴۵
۳-۳. انگیزه نگارش.....	۴۵
۴-۳. تاریخ نگارش.....	۴۶
۵-۳. موضوع کتاب.....	۴۶
۶-۳. ساختار کتاب و شیوه چینش مدخل‌ها.....	۴۶
۷-۳. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب.....	۴۶
۸-۳. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....	۴۸
● چکیده.....	۴۸
● پرسش و پژوهش.....	۴۹

درس چهارم: آشنایی با فهرست‌های کهن اهل سنت

درآمد.....	۵۱
۱. فهرس ابن عطیه.....	۵۲
۱-۱. نویسنده.....	۵۲
۲-۱. عنوان نگاشته.....	۵۲
۳-۱. تاریخ نگارش.....	۵۲
۴-۱. موضوع کتاب.....	۵۲
۵-۱. ساختار کتاب و شیوه چینش و شمارِ مدخل‌ها.....	۵۲
۶-۱. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب.....	۵۳
۷-۱. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....	۵۳
۲. فهرست ابن خیر.....	۵۳
۱-۲. نویسنده.....	۵۳
۲-۲. عنوان نگاشته.....	۵۳
۳-۲. انگیزه نگارش.....	۵۴
۴-۲. تاریخ نگارش.....	۵۴
۵-۲. موضوع کتاب.....	۵۴
۶-۲. ساختار کتاب و شیوه چینش و شمارِ مدخل‌ها.....	۵۴
۷-۲. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب.....	۵۵
۸-۲. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....	۵۶
۳. برنامه زُعینی.....	۵۶
۱-۳. نویسنده.....	۵۶
۲-۳. عنوان نگاشته.....	۵۶
۳-۳. انگیزه نگارش.....	۵۶
۴-۳. تاریخ نگارش.....	۵۷
۵-۳. موضوع کتاب.....	۵۷
۶-۳. ساختار کتاب و شیوه چینش مدخل‌ها.....	۵۷
۷-۳. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب.....	۵۸
۸-۳. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....	۵۸
۴. برنامه وادی آشی.....	۵۹
۱-۴. نویسنده.....	۵۹
۲-۴. عنوان نگاشته.....	۵۹
۳-۴. انگیزه نگارش.....	۵۹
۴-۴. تاریخ نگارش.....	۶۰
۵-۴. موضوع کتاب.....	۶۰
۶-۴. ساختار کتاب و شیوه چینش و شمارِ مدخل‌ها.....	۶۰

۶۱	۷-۴. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب.....
۶۱	۱-۷-۴. اطلاعات بخش نخست کتاب.....
۶۱	۲-۷-۴. اطلاعات بخش دوم کتاب.....
۶۲	۸-۴. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....
۶۲	۵. المجمع المؤسس للمعجم المفهرس.....
۶۲	۱-۵. نویسنده.....
۶۳	۲-۵. عنوان کتاب.....
۶۳	۳-۵. انگیزه نگارش.....
۶۳	۴-۵. تاریخ نگارش.....
۶۳	۵-۵. موضوع کتاب.....
۶۳	۶-۵. ساختار کتاب و شیوه چینی و شمار مدخل‌ها.....
۶۳	۱-۶-۵. دسته نخست استادان ابن حجر.....
۶۴	۲-۶-۵. دسته دوم استادان ابن حجر.....
۶۵	۷-۵. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب.....
۶۵	۸-۵. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....
۶۶	۶. المعجم المفهرس.....
۶۶	۱-۶. نویسنده کتاب.....
۶۶	۲-۶. عنوان کتاب.....
۶۶	۳-۶. انگیزه نگارش.....
۶۶	۴-۶. تاریخ نگارش.....
۶۶	۵-۶. موضوع کتاب.....
۶۷	۶-۶. ساختار کتاب و شیوه چینی و شمار مدخل‌ها.....
۶۸	۷-۶. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب.....
۶۸	۸-۶. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....
۶۸	● چکیده.....
۷۰	● پرسش و پژوهش.....

درس پنجم: آشنایی با کشف الظنون

۷۳	درآمد.....
۷۴	۱. مفتاح السعادة و مصباح السیادة فی موضوعات العلوم.....
۷۴	۱-۱. نویسنده.....
۷۴	۲-۱. انگیزه نگارش.....
۷۴	۳-۱. ساختار کتاب و شیوه چینی و شمار مدخل‌ها.....
۷۵	۴-۱. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب.....
۷۶	۲. کشف الظنون.....

۷۶	۱-۲. نویسنده.....
۷۶	۲-۲. عنوان کتاب.....
۷۷	۳-۲. انگیزه نگارش.....
۷۷	۴-۲. تاریخ نگارش.....
۷۸	۵-۲. موضوع کتاب.....
۷۸	۶-۲. ساختار کتاب و شیوه چینش و شمار مدخل‌ها.....
۷۹	۷-۲. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب.....
۷۹	۱-۷-۲. اطلاعات درباره کتاب‌ها.....
۸۰	۲-۷-۲. اطلاعات درباره علوم.....
۸۱	۸-۲. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....
۸۲	۹-۲. نگاشته‌ها پیرامون کشف الظنون.....
۸۲	۱-۹-۲. ایضاح المکنون.....
۸۲	۱-۱-۹-۲. نویسنده.....
۸۲	۲-۱-۹-۲. عنوان کتاب.....
۸۳	۳-۱-۹-۲. تاریخ نگارش.....
۸۳	۴-۱-۹-۲. موضوع کتاب.....
۸۴	۵-۱-۹-۲. ساختار کتاب و شیوه چینش و شمار مدخل‌ها.....
۸۴	۶-۱-۹-۲. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب.....
۸۵	۷-۱-۹-۲. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....
۸۵	۲-۹-۲. ذیل علی کشف الظنون.....
۸۶	۱-۲-۹-۲. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....
۸۶	۳-۹-۲. السرّ المصون.....
۸۷	۱-۳-۹-۲. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....
۸۷	● چکیده.....
۸۸	● پرسش و پژوهش.....

درس ششم: آشنایی با کشف الحجب، مرآة الکتب و کشف الأستار

۸۹	درآمد.....
۸۹	۱. کشف الحجب و الأستار.....
۸۹	۱-۱. نویسنده.....
۹۰	۲-۱. عنوان نگاشته.....
۹۰	۳-۱. تاریخ نگارش.....
۹۰	۴-۱. موضوع کتاب.....
۹۰	۵-۱. ساختار کتاب و شیوه چینش و شمار مدخل‌ها.....
۹۰	۶-۱. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب.....

۷-۱. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب	۹۱
۲. مرآة الكتب	۹۱
۱-۲. نویسنده	۹۱
۲-۲. عنوان نگاشته	۹۱
۳-۲. انگیزه نگارش	۹۱
۴-۲. تاریخ نگارش	۹۲
۵-۲. موضوع کتاب	۹۲
۶-۲. ساختار کتاب و شیوه چینش مدخل‌ها	۹۳
۱-۶-۲. بخش نخست	۹۳
۲-۶-۲. بخش دوم	۹۳
۷-۲. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب	۹۵
۱-۷-۲. بخش نخست	۹۵
۲-۷-۲. بخش دوم	۹۵
۸-۲. منابع کتاب	۹۶
۹-۲. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب	۹۶
۳. كشف الأستار عن وجه الكتب و الأسفار	۹۷
۱-۳. نویسنده	۹۷
۲-۳. عنوان نگاشته	۹۷
۳-۳. تاریخ نگارش	۹۷
۴-۳. انگیزه نگارش	۹۷
۵-۳. موضوع کتاب	۹۷
۶-۳. ساختار کتاب و شیوه چینش مدخل‌ها	۹۸
۷-۳. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب	۹۹
۸-۳. منابع کتاب	۹۹
۹-۳. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب	۱۰۰
● چکیده	۱۰۰
● پرسش و پژوهش	۱۰۱

درس هفتم: آشنایی با الذریعة

۱. الذریعة إلى تصانیف الشيعة	۱۰۳
۱-۱. نویسنده	۱۰۳
۲-۱. عنوان کتاب	۱۰۳
۳-۱. انگیزه نگارش	۱۰۴
۴-۱. تاریخ نگارش	۱۰۴
۵-۱. موضوع کتاب	۱۰۶

۱-۶. ساختار کتاب و شیوه چینش و شمار مدخل ها	۱۰۷
۱-۶-۱. مقدمه	۱۰۷
۱-۶-۲. متن اصلی کتاب	۱۰۸
۱-۶-۲-۱. شیوه چینش کتاب ها با عنوان مشابه	۱۰۸
۱-۶-۲-۲. شیوه چینش نگاشته‌هایی که عنوان آنها با واژه‌های مشابه آغاز می‌شوند ..	۱۰۹
الف) رساله‌ها	۱۰۹
ب) نگاشته‌هایی که با عنوان «کتاب» آغاز می‌شوند	۱۰۹
۱-۶-۲-۳. شیوه چینش کتاب ها با موضوع واحد	۱۱۰
۱-۶-۲-۴. شیوه چینش کتاب‌هایی که بر محور کتابی دیگر نوشته شده‌اند	۱۱۰
الف) حاشیه‌ها	۱۱۰
ب) شروح	۱۱۱
ج) تعلیقه‌ها، ترجمه‌ها، ردیه‌ها و نقدها	۱۱۱
۱-۷. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب	۱۱۲
۱-۷-۱. عنوان کتاب ها	۱۱۲
۱-۷-۲. اطلاعات پیرامون نویسندگان	۱۱۲
۱-۷-۲-۱. اطلاعات پیرامون هویت و شرح حال نویسندگان	۱۱۲
۱-۷-۲-۲. اطلاعات پیرامون مذهب نویسندگان	۱۱۳
۱-۷-۳. اطلاعات پیرامون کتاب ها	۱۱۳
۱-۷-۴. باز شناخت اصطلاحات کتاب‌شناختی و علمی	۱۱۴
۱-۸. منابع کتاب	۱۱۵
۱-۹. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب	۱۱۵
۱-۱۰. کتاب‌های پیرامون الذریعة	۱۱۶
الف) مستدرک‌ها	۱۱۶
ب) تلخیص‌ها	۱۱۷
ج) فهرست‌ها	۱۱۷
د) نقدها	۱۱۷
● چکیده	۱۱۷
● پرسش و پژوهش	۱۱۸

درس هشتم: آشنایی با تاریخ ادب عربی و تاریخ نگارش‌های عربی

درآمد	۱۲۱
۱. تاریخ ادبیات عربی، از بروکلمان	۱۲۲
۱-۱. نویسنده	۱۲۲
۱-۲. عنوان نگاشته	۱۲۳
۱-۳. تاریخ نگارش	۱۲۳

۱۲۳	۴-۱. موضوع کتاب
۱۲۴	۵-۱. ساختار کتاب و شیوه چینش مدخل‌ها
۱۲۶	۶-۱. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب
۱۲۶	۱-۶-۱. اطلاعات مربوط به نویسندگان
۱۲۶	۱-۶-۲. اطلاعات مربوط به کتاب‌ها
۱۲۷	۷-۱. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب
۱۲۷	۸-۱. کتاب‌های پیرامون تاریخ ادب عربی
۱۲۷	۱-۸-۱. ترجمه
۱۲۸	۱-۸-۲. نقد
۱۲۸	۲. تاریخ نگارش‌های عربی سزگین
۱۲۸	۱-۲. نویسنده کتاب
۱۲۹	۲-۲. عنوان کتاب
۱۲۹	۳-۲. انگیزه نگارش
۱۲۹	۴-۲. تاریخ نگارش
۱۲۹	۵-۲. موضوع کتاب
۱۲۹	۶-۲. ساختار کتاب و شیوه چینش مدخل‌ها
۱۳۱	۷-۲. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب
۱۳۱	۱-۷-۲. بیان تاریخچه پیدایش و تحول علوم
۱۳۱	۲-۷-۲. اطلاعات مربوط به مؤلفان
۱۳۲	۳-۷-۲. اطلاعات مربوط به کتاب‌ها
۱۳۳	۸-۲. کتاب‌های پیرامون تاریخ نگارش‌های عربی
۱۳۳	۱-۸-۲. ترجمه
۱۳۳	الف) تاریخ التراث العربی
۱۳۴	ب) تاریخ نگارش‌های عربی
۱۳۴	۲-۸-۲. مستدرک
۱۳۴	استدراکات علی تاریخ التراث العربی
۱۳۵	۹-۲. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب
۱۳۶	● چکیده
۱۳۷	● پرسش و پژوهش

درس نهم: آشنایی با برخی دیگر از فهرست‌های متأخر (۱)

۱۳۹	اهداف درس
۱۳۹	درآمد
۱۴۰	الف) آشنایی با برخی دیگر از فهرست‌های متأخر شیعه
۱۴۰	۱. تأسیس الشيعة الكرام لعلوم الإسلام

۱-۱. نویسنده.....	۱۴۰
۲-۱. انگیزه نگارش.....	۱۴۰
۳-۱. موضوع کتاب.....	۱۴۰
۴-۱. ساختار کتاب و چستی و چگونگی داده‌ها در آن.....	۱۴۱
۵-۱. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....	۱۴۱
۲. مصفی المقال فی مصنفی علم الرجال.....	۱۴۲
۱-۲. نویسنده کتاب.....	۱۴۲
۲-۲. موضوع کتاب.....	۱۴۳
۳-۲. ساختار کتاب و چستی و چگونگی داده‌ها در آن.....	۱۴۳
۴-۲. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....	۱۴۳
۳. فهرس التراث.....	۱۴۴
۱-۳. نویسنده.....	۱۴۴
۲-۳. موضوع کتاب.....	۱۴۴
۳-۳. ساختار کتاب و شیوه چینش مدخل‌ها.....	۱۴۴
۴-۳. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب.....	۱۴۴
۵-۳. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....	۱۴۵
۴. میراث مکتوب شیعه.....	۱۴۵
۱-۴. نویسنده کتاب.....	۱۴۵
۲-۴. موضوع کتاب.....	۱۴۶
۳-۴. ساختار کتاب و شیوه چینش مدخل‌ها.....	۱۴۶
۴-۴. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب.....	۱۴۶
۵-۴. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....	۱۴۷
۵. موسوعة مؤلفی الإمامیة.....	۱۴۸
۱-۵. نویسنده.....	۱۴۸
۲-۵. انگیزه نگارش.....	۱۴۸
۳-۵. موضوع کتاب.....	۱۴۸
۴-۵. ساختار کتاب و چستی و چگونگی داده‌ها در آن.....	۱۴۸
۵-۵. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....	۱۴۹
ب) آشنایی با برخی از کتاب‌های تراجم و اعلام شیعه.....	۱۵۰
۱. أعيان الشيعة.....	۱۵۰
۱-۱. نویسنده.....	۱۵۰
۲-۱. موضوع کتاب.....	۱۵۰
۳-۱. ساختار کتاب و چستی و چگونگی داده‌ها در آن.....	۱۵۰
۴-۱. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....	۱۵۱
۲. طبقات أعلام الشيعة.....	۱۵۲

۱-۲	نویسنده	۱۵۲
۲-۲	موضوع کتاب	۱۵۲
۳-۲	ساختار کتاب و چستی و چگونگی داده‌ها در آن	۱۵۲
۴-۲	نمونه‌ای از اطلاعات کتاب	۱۵۳
۳	أعلام الشيعة	۱۵۴
۱-۳	نویسنده	۱۵۴
۲-۳	موضوع کتاب	۱۵۴
۳-۳	ساختار کتاب و چستی و چگونگی داده‌ها در آن	۱۵۴
۴-۳	نمونه‌ای از اطلاعات کتاب	۱۵۴
۱۵۵	چکیده	
۱۵۶	پرسش و پژوهش	

درس دهم: آشنایی با برخی دیگر از فهرست‌های متأخر (۲)

درآمد	۱۵۹
الف) کتاب‌های مربوط به آثار و نویسندگان دیگر	۱۵۹
۱. إكتفاء القنوع بما هو مطبوع	۱۵۹
۱-۱	نویسنده
۲-۱	انگیزه نگارش
۳-۱	موضوع کتاب
۴-۱	ساختار کتاب و شیوه چینش مدخل‌ها
۵-۱	چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب
۶-۱	نمونه‌ای از اطلاعات کتاب
۲	فهرس الفهارس کتانی
۱-۲	نویسنده کتاب
۲-۲	عنوان کتاب
۳-۲	انگیزه نگارش
۴-۲	تاریخ نگارش
۵-۲	موضوع کتاب
۶-۲	ساختار کتاب و شیوه چینش مدخل‌ها
۷-۲	چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب
۸-۲	نمونه‌ای از اطلاعات کتاب
۳	معجم المطبوعات العربية و المعربة
۱-۳	نویسنده
۲-۳	انگیزه نگارش
۳-۳	موضوع کتاب

- ۳-۴. ساختار کتاب و شیوه چیش مدخل‌ها ۱۶۷
- ۳-۵. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب ۱۶۷
- ۳-۶. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب ۱۶۸
۴. معجم المؤلفین ۱۶۸
- ۴-۱. نویسنده ۱۶۸
- ۴-۲. موضوع کتاب ۱۶۸
- ۴-۳. ساختار کتاب و شیوه چیش مدخل‌ها ۱۶۸
- ۴-۴. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب ۱۶۹
- ۴-۵. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب ۱۶۹
۵. المعجم الشامل للتراث العربی المطبوع ۱۷۰
- ۵-۱. نویسنده ۱۷۰
- ۵-۲. موضوع کتاب ۱۷۰
- ۵-۳. ساختار کتاب و شیوه چیش مدخل‌ها ۱۷۰
- ۵-۴. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب ۱۷۰
- ۵-۵. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب ۱۷۱
۶. دلیل الکتب المطبوعة فی الدراسات القرآنیة (حتی عام ۱۴۳۰هـ/ ۲۰۰۹م) ۱۷۱
- ۶-۱. نویسنده ۱۷۱
- ۶-۲. موضوع کتاب ۱۷۱
- ۶-۳. ساختار کتاب و شیوه چیش مدخل‌ها ۱۷۲
- ۶-۴. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب ۱۷۲
- ۶-۵. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب ۱۷۲
۷. جامع الشروح و الحواشی ۱۷۳
- ۷-۱. نویسنده ۱۷۳
- ۷-۲. انگیزه نگارش ۱۷۳
- ۷-۳. موضوع کتاب ۱۷۳
- ۷-۴. ساختار کتاب و شیوه چیش مدخل‌ها ۱۷۳
- ۷-۵. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب ۱۷۴
- ۷-۶. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب ۱۷۴
۸. أهم الکتب التي أثرت فی فکر الأمة فی القرنین التاسع عشر و العشرين ۱۷۵
- ۸-۱. نویسنده ۱۷۵
- ۸-۲. موضوع کتاب ۱۷۵
- ۸-۳. ساختار کتاب و چستی و چگونگی داده‌ها در آن ۱۷۶
۹. فرهنگ آثار ایرانی - اسلامی ۱۷۷
- ۹-۱. نویسنده ۱۷۷
- ۹-۲. انگیزه نگارش ۱۷۷

۱۷۷	 ۳-۹. موضوع کتاب
۱۷۸	 ۴-۹. ساختار کتاب و چستی و چگونگی داده‌ها در آن
۱۷۸	 (ب) آشنایی با الأعلام زرکلی
۱۷۸	 ۱. نویسنده
۱۷۸	 ۲. موضوع کتاب
۱۷۸	 ۳. ساختار کتاب و چستی و چگونگی داده‌ها در آن
۱۷۹	 ۴. نمونه‌ای از اطلاعات
۱۷۹	 ● چکیده
۱۸۱	 ● پرسش و پژوهش

درس یازدهم: آشنایی با فهرست میراث فرقه‌ها

۱۸۳	 درآمد
۱۸۴	 الف) فهرست آثار زیدیه
۱۸۴	 ۱. مؤلفات الزیدیه
۱۸۴	 ۱-۱. نویسنده
۱۸۴	 ۱-۲. انگیزه نگارش
۱۸۴	 ۱-۳. موضوع کتاب
۱۸۴	 ۱-۴. ساختار کتاب و شیوه چینش مدخل‌ها
۱۸۵	 ۱-۵. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب
۱۸۵	 ۱-۶. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب
۱۸۶	 ۲. أعلام المؤلفین الزیدیه
۱۸۶	 ۲-۱. نویسنده
۱۸۶	 ۲-۲. انگیزه نگارش
۱۸۶	 ۲-۳. موضوع کتاب
۱۸۶	 ۲-۴. ساختار کتاب و شیوه چینش مدخل‌ها
۱۸۷	 ۲-۵. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب
۱۸۸	 ۲-۶. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب
۱۸۸	 ۳. تراث الزیدیه
۱۸۸	 ۳-۱. نویسنده
۱۸۹	 ۳-۲. انگیزه نگارش
۱۸۹	 ۳-۳. موضوع کتاب
۱۸۹	 ۳-۴. ساختار کتاب و شیوه چینش مدخل‌ها
۱۹۰	 ۳-۵. چستی و چگونگی داده‌ها در کتاب
۱۹۰	 ۳-۶. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب
۱۹۱	 (ب) فهرست آثار اسماعیلیه

۱. فهرسة الكتب و الرسائل و لِمَن هى من العلماء و الائمة و الحدود الأفاضل ۱۹۱
- ۱-۱. نویسنده ۱۹۱
- ۱-۲. انگیزه نگارش ۱۹۱
- ۱-۳. ساختار کتاب و شیوه چینش مدخل ها ۱۹۱
- ۱-۴. چيستى و چگونگى داده ها در کتاب ۱۹۲
- ۱-۵. نمونه ای از اطلاعات کتاب ۱۹۲
۲. ادبیات اسماعیلی: کتاب شناسی منابع و پژوهش ها ۱۹۲
- ۲-۱. نویسنده ۱۹۲
- ۲-۲. ساختار کتاب و شیوه چینش مدخل ها ۱۹۳
- ۲-۳. چيستى و چگونگى داده ها در کتاب ۱۹۳
- ج) فهرست آثار علویان، دروزیان و یزیدیان ۱۹۳
۱. فهرس مصادر الفرق الإسلامية (المصادر العامة، العلوية، الدرزية، اليزيدية) ۱۹۳
- ۱-۱. نویسنده ۱۹۴
- ۱-۲. موضوع کتاب ۱۹۴
- ۱-۳. ساختار کتاب و شیوه چینش مدخل ها ۱۹۴
- ۱-۴. چيستى و چگونگى داده ها در کتاب ۱۹۴
- ۱-۵. نمونه ای از اطلاعات کتاب ۱۹۵
- د) فهرست آثار شیخیه ۱۹۵
۱. فهرست کتب مشایخ عظام ۱۹۵
- ۱-۱. نویسنده ۱۹۵
- ۱-۲. انگیزه نگارش ۱۹۵
- ۱-۳. ساختار کتاب و شیوه چینش مدخل ها ۱۹۶
- ۱-۴. چيستى و چگونگى داده ها در کتاب ۱۹۶
- ۱-۵. نمونه ای از اطلاعات کتاب ۱۹۶
- هـ) فهرست آثار اباضیه ۱۹۷
۱. بيبليوگرافيا الإباضية ۱۹۷
- ۱-۱. نویسنده ۱۹۷
- ۱-۲. ساختار کتاب و شیوه چینش مدخل ها ۱۹۷
- ۱-۳. چيستى و چگونگى داده ها در کتاب ۱۹۸
- ۱-۴. نمونه ای از اطلاعات کتاب ۱۹۸
۲. مائة كتاب إباضى ۱۹۹
- چکیده ۱۹۹
- پرسش و پژوهش ۲۰۱

درس دوازدهم: آشنایی با فهرس نسخه‌های خطی (۱)

درآمد.....	۲۰۳
۱. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی.....	۲۰۵
۱-۱. ساختار کتاب و چگونگی داده‌ها در آن.....	۲۰۵
۲-۱. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....	۲۰۵
۲. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران.....	۲۰۶
۱-۲. ساختار کتاب و چگونگی داده‌ها در آن.....	۲۰۶
۲-۲. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....	۲۰۷
۳. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه بزرگ آیت الله مرعشی نجفی.....	۲۰۸
۱-۳. ساختار کتاب و چگونگی داده‌ها در آن.....	۲۰۸
۲-۳. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....	۲۰۸
۴. فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.....	۲۰۹
۱-۴. ساختار کتاب و چگونگی داده‌ها در آن.....	۲۰۹
۲-۴. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....	۲۰۹
۵. فهرست نسخ خطی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.....	۲۱۰
۱-۵. ساختار کتاب و چگونگی داده‌ها در آن.....	۲۱۰
۲-۵. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....	۲۱۰
۶. فهرست کتاب‌های خطی کتابخانه و موزه ملی ملک (وابسته به آستان قدس رضوی).....	۲۱۱
۱-۶. ساختار کتاب و چگونگی داده‌ها در آن.....	۲۱۱
۲-۶. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....	۲۱۲
۷. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی آیت الله گلپایگانی (قم).....	۲۱۲
۱-۷. ساختار کتاب و چگونگی داده‌ها در آن.....	۲۱۲
۲-۷. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....	۲۱۳
۸. فهرست نسخه‌های خطی مرکز احیاء میراث اسلامی قم.....	۲۱۳
۱-۸. ساختار کتاب و چگونگی داده‌ها در آن.....	۲۱۴
۲-۸. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....	۲۱۴
۹. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار).....	۲۱۵
۱-۹. ساختار کتاب و چگونگی داده‌ها در آن.....	۲۱۵
۲-۹. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب.....	۲۱۶
● چکیده.....	۲۱۷
● پرسش و پژوهش.....	۲۱۷

درس سیزدهم: آشنایی با فهرس نسخه‌های خطی (۲)

درآمد.....	۲۱۹
۱. فهرستواره دست نوشته‌ای ایران (دنا).....	۲۱۹

۲۱۹	۱-۱. موضوع کتاب
۲۲۰	۲-۱. ساختار کتاب و چگونگی داده‌ها در آن
۲۲۱	۳-۱. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب
۲۲۱	۲. فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فتخا)
۲۲۱	۱-۲. موضوع کتاب
۲۲۱	۲-۲. ساختار کتاب و چگونگی داده‌ها در آن
۲۲۳	۳-۲. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب
۲۲۳	۳. الفهرس الشامل للتراث العربی الإسلامی المخطوط
۲۲۳	۱-۳. ساختار کتاب و شیوه چیدمان مدخل‌ها در آن
۲۲۴	۲-۳. چیدمان و چگونگی داده‌ها در کتاب
۲۲۵	۳-۳. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب
	۴. فهرست موضوعی نسخه‌های خطی عربی کتابخانه‌های جمهوری اسلامی ایران و تاریخ علوم و تراجم
۲۲۵	دانشمندان اسلامی
۲۲۵	۱-۴. موضوع کتاب
۲۲۶	۲-۴. ساختار کتاب و شیوه چیدمان مدخل‌ها در آن
۲۲۶	۳-۴. چیدمان و چگونگی داده‌ها در کتاب
۲۲۷	۴-۴. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب
۲۲۸	۵. فهرست دستنویس‌های علوم قرآنی در کتابخانه‌های ایران و برخی کشورهای جهان
۲۲۹	۱-۵. ساختار کتاب و چگونگی داده‌ها در آن
۲۲۹	۲-۵. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب
۲۳۰	۶. فهرستگان نسخه‌های خطی حدیث و علوم حدیث شیعه
۲۳۰	۱-۶. موضوع کتاب
۲۳۰	۲-۶. ساختار کتاب و شیوه چیدمان مدخل‌ها در آن
۲۳۱	۳-۶. چیدمان و چگونگی داده‌ها در کتاب
۲۳۱	۴-۶. نمونه‌ای از اطلاعات کتاب
۲۳۲	● چکیده
۲۳۳	● پرسش و پژوهش

درس چهاردهم: آشنایی با فهرست مقالات و پایان نامه‌ها

۲۳۵	درآمد
۲۳۷	۱. فهرست‌های مقالات
۲۳۷	۱-۱. ایندکس اسلامیکوس / نمایه اسلامی (Index Islamicus)
۲۳۸	۲-۱. فهرست مقالات فارسی در زمینه تحقیقات ایرانی
۲۳۹	۳-۱. کشف الدوريات العربية
۲۳۹	۴-۱. معجم الدراسات القرآنية (قسم المقالات)

- ۵-۱. قرآن در آینه پژوهش (مقالات علمی - پژوهشی فارغ التحصیلان دکتری تخصصی)..... ۲۴۰
- ۶-۱. کشف الدراسات القرآنية - المقالات - (حتى نهاية عام ۲۰۰۲ م (۱۴۲۴ هـ))..... ۲۴۱
- ۷-۱. پایگاه مجلات تخصصی نور (نور مگز)..... ۲۴۱
- ۸-۱. پرتال جامع علوم انسانی..... ۲۴۲
۲. فهرست پایان نامه‌ها..... ۲۴۳
- ۱-۲. الدراسات القرآنية في الرسائل الجامعية (حتى ۱۴۲۵ هـ - ۲۰۰۴ م)..... ۲۴۳
- ۲-۲. الجامع للرسائل و الأطاريح في الجامعات العراقية شاملة جميع التخصصات (۱۳۸۸-۱۴۲۱ هـ) /..... ۲۴۴
- ۱۹۶۷-۲۰۰۰ م)..... ۲۴۴
- ۳-۲. دليل الرسائل الجامعية في المملكة العربية السعودية..... ۲۴۵
- ۴-۲. چکیده پایان نامه‌های قرآنی..... ۲۴۵
- ۵-۲. گنجینه نور..... ۲۴۶
- ۶-۲. پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج)..... ۲۴۶
- چکیده..... ۲۴۷
- پرسش و پژوهش..... ۲۴۹

درس پانزدهم: دائرة المعارفها (۱)

- درآمد..... ۲۵۱
۱. دائرة المعارف اسلام (The Encyclopaedia of Islam)..... ۲۵۲
- ۱-۱. تاریخچه نگارش و سر ویراستاران..... ۲۵۲
- ۲-۱. گستره موضوعات و مدخل‌ها..... ۲۵۳
- ۳-۱. کتاب‌های پیرامونی دائرة المعارف اسلام..... ۲۵۴
- ۱-۳-۱. ترجمه عربی..... ۲۵۴
- ۲-۳-۱. ترجمه ترکی..... ۲۵۵
- ۳-۳-۱. ترجمه اردو..... ۲۵۵
- ۴-۳-۱. ترجمه فارسی..... ۲۵۵
۲. دائرة المعارف بزرگ اسلامی..... ۲۵۶
- ۱-۲. تاریخچه نگارش و سر ویراستاران..... ۲۵۶
- ۲-۲. گستره موضوعات و مدخل‌ها..... ۲۵۶
- ۳-۲. کتاب‌های پیرامونی دائرة المعارف اسلام..... ۲۵۷
- ۱-۳-۲. ترجمه انگلیسی..... ۲۵۷
- ۲-۳-۲. ترجمه عربی..... ۲۵۸
۳. دانش‌نامه جهان اسلام..... ۲۵۸
- ۱-۳. تاریخچه نگارش و سر ویراستاران..... ۲۵۸
- ۲-۳. گستره موضوعات و مدخل‌ها..... ۲۵۹
- ۳-۳. کتاب‌های پیرامونی دائرة المعارف اسلام..... ۲۶۱

۲۶۱	الموسوعة الذهبية للعلوم الإسلامية.....
۲۶۱	۴-۱. نویسنده.....
۲۶۱	۴-۲. گستره موضوعات و مدخل ها.....
۲۶۲	۵. دائرة المعارف تشیع.....
۲۶۲	۵-۱. تاریخچه نگارش و سر ویراستاران.....
۲۶۳	۵-۲. گستره موضوعات و مدخل ها.....
۲۶۴	● چکیده.....
۲۶۵	● پرسش و پژوهش.....

درس شانزدهم: دائرة المعارفها (۲)

۲۶۷	درآمد.....
۲۶۸	۱. دانش نامه قرآن و قرآن پژوهی.....
۲۶۸	۱-۱. سر ویراستار.....
۲۶۸	۱-۲. گستره موضوعات و مدخل ها.....
۲۶۹	۲. دائرة المعارف قرآن کریم.....
۲۷۰	۲-۱. گستره موضوعات و مدخل ها.....
۲۷۰	۳. دائرة المعارف قرآن (The Encyclopaedia of Qurān).....
۲۷۰	۳-۱. تاریخچه نگارش و سر ویراستار.....
۲۷۱	۳-۲. گستره موضوعات و مدخل ها.....
۲۷۲	۳-۳. کتاب های پیرامونی دائرة المعارف قرآن.....
۲۷۲	۴. دستنامه مطالعات شرقی.....
۲۷۳	● چکیده.....
۲۷۴	● پرسش و پژوهش.....
۲۷۵	منابع و مآخذ.....

پیش‌گفتار

پیش از ورود به درس‌نامه و برای بهره‌مندی بهتر و دقیق‌تر توجه به نکاتی چند، بایسته است:

الف) فواید و کارآمدی کتاب‌شناسی و مآخذشناسی

کتاب‌شناسی، فهرست‌نگاری و ضبط و ثبت میراث مکتوب، پیشینه‌ای بس کهن دارد، می‌توان گفت به موازات آشنایی انسان با خط و نگاشتن اندیشه‌ها و گرایش‌ها و مواضع، به ثبت و ضبط یاد و نام آثار نیز پرداخته است. در ضمن درس به تاریخچه و چگونگی کتاب‌شناسی و فهرست‌نگاری اشاره خواهد شد، آنچه اینک بدان می‌پردازیم اهمیت، جایگاه و نقش آفرینی فهرست‌هاست.

۱. کتاب‌شناسی‌ها و فرهنگ و تمدن

تردیدی نیست که میراث مکتوب در ذهن و زبان انسان‌ها، همواره نشانگر دانش و فرهیختگی نسل‌ها و عصرها بوده است. از این روی، «خط» را برترین و روشن‌ترین نشانه تمدن می‌دانستند که برآیند آن، «کتاب» است و «میراث مکتوب».

تاریخ‌نگاران همیشه کتاب را مهم‌ترین نشانه و مظهر فرهنگ و تمدن مردمان تلقی می‌کردند.^۱ اکنون می‌شود تأکید کرد که آثار کتاب‌شناسانه و فهرست‌نگاری از جمله مهم‌ترین ابزارهای نشان دادن حد و حدود فرهیختگی مردمان بوده‌اند؛ چراکه فهرست‌هایی از این دست نشان می‌دهند که

۱. الحمد، رسم المصحف، ص ۷؛ مهدوی‌راد، تدوین الحديث، ص ۳۸.

هر قوم، مردم و ملّتی، تا چه اندازه از دانش بهره‌ور بودند و تا چه پایه با آگاهی و هوشمندی، ضرورت ثبت و ضبط آثار را در می‌یافتند. پس از این، خواهیم دید که نجاشی، عالم بزرگ و فهرست‌نگار گرانقدر، تأکید می‌کند: کسانی بر این پندار رفته‌اند که شیعه را تألیف و تصنیفی نیست^۱ و انگیزه و چرایی تدوین کتاب بس ارجمند خود، فهرس أسماء مصنفی الشيعة را نشانگری اصیل بودن تشیع امامی و رهنمون به ابعاد فرهیختگی این جریان دانسته است.

بر پایه این کتاب‌شناسی‌ها و فهرست‌نگاری‌ها، دانسته می‌آید که در آن روزگاران داغ و دریغ و حاکمیت ظلم و تیغ و سختگیری‌های شگفت‌آور بر شیعه، چگونه برخی عالمان بیش از دویست عنوان کتاب سُخته و پخته رقم زده‌اند و از رهگذر آثار پیش‌گفته است که می‌فهمیم این مکتب از چه جایگاه تربیتی، دانشی و فرهنگ گسترده بهره‌ور بوده است. نگرستن به سیاهه بلند بالای آثار دانشیان امامیه، چون فضل بن شاذان، ابن جنید، ابراهیم ثقفی، صدوق و...، با ده‌ها اثر مکتوب در ابعاد گسترده فرهنگ و تمدن اسلامی، نشانگر نقش‌آفرینی مهم عالمان شیعه در گسترش و تعمیق دانش بشری است.

۲. دستیابی به چگونگی دانش‌ها و سیر تطوّر آنها

این بهره‌شاید مهم‌ترین بهره است که می‌توان از فهرس و مصادر کتاب‌شناختی، فرادست آورد. استاد عبدالحسین حائری، فقید دانش و پژوهش و کتاب‌شناس دقیق روزگار ما، بارهای بار بر این نکته تأکید می‌کرد که «فهرس نسخه» از طریق آگاهی‌های دقیقی که از نسخه‌ها در اختیار ما می‌گذارند، از جمله منابع مهم تاریخ علم هستند، آن بزرگوار در گفتگوهایی بر این نکته تأکید کرده و نمونه‌هایی را برشمرده است.^۲ دکتر غلامحسین صدیقی نیز نسخه‌شناسی را «مادر تاریخ علم» می‌دانسته است.^۳

با طبقه‌بندی آثار در مجموعه‌هایی مانند فهرست شیخ، فهرست نجاشی و ذیل‌های آنها که پس از این شناسانده می‌شوند، می‌توان تاریخ علوم اسلامی را رقم زد. استاد حسن عیسی حکیم، در کتاب سودمند خود الشیخ النجاشی، پس از بحث‌های مقدماتی، درون‌مایه کتاب را بر پایه

۱. نجاشی، رجال النجاشی، ص ۳.

۲. صفری، حائری نامه، ص ۴۸۷ به بعد.

۳. ر.ک: منزوی، «تاریخ فهرست‌نگاری در ایران»، صدری افشار، ریشه‌ها و اندیشه‌ها، ص ۱۰۳.

علوم اسلامی طبقه‌بندی کرده که بسیار کارآمد است. مجموعه بسیار بزرگ و کارآمد تاریخ التراث العربی، اثر فؤاد سزگین در نگارش قسمت‌های مرتبط با «تاریخ علوم»، بیشتر، از شناخت نسخه‌ها و فهرس نسخه بهره گرفته است. نگاهی گذرا به صفحات کتاب سیر نگارش‌های علوم قرآنی، نشانگر آن است که توجه به فهرس نسخه تا چه پایه نقش‌آفرین بوده است.

۳. شناخت دقیق کتاب‌ها، نسبت‌ها و ...

مأخذ شناسی و فهرست‌نگاری، همواره در حوزه پژوهش و نگارش عالمان بزرگ و آگاه از ابعاد گسترده تمدن اسلامی بوده و آن بزرگواران از کتاب و چگونگی آن نیک آگاه بودند. در گذرگاه تاریخ، فراوان کتاب‌هایی با چند عنوان آمده‌اند و گاه نسبت‌های نادرستی داده شده است. در عناوین کتاب‌ها، تصحیف‌ها و تحریف‌ها رخ داده و از این روی گمراهی‌هایی پدید آمده و رهنی‌هایی رقم خورده‌اند، فهرست‌ها در این حوزه‌ها بسیار مفیدند. به‌مثال، به واقدی، کتابی با عنوان الترغیب فی علم القرآن، نسبت داده‌اند که با دقت در فهرست ابن ندیم، معلوم می‌شود الترغیب فی علم المغازی درست است^۱ که با حال و هوای اندیشه و فکر مورخانه و سیر نگارانه واقدی هم سازگارتر است.

به علی بن عیسی بن داوود، بن جرّاح، کتابی نسبت داده شده با نام تاریخ القرآن، و برخی فریفته شده‌اند که گویا عنوان تاریخ القرآن پیشینه‌ای کهن داشته است، اما تأمل در متن سعد السعود که فهرست و نمونه‌هایی از آثار قرآنی است، نشان می‌دهد که تأریج القرآن است؛ چون سید بن طاووس نوشته است: «فصل فیما نذکره من الکتاب المنسوب علی بن عیسی بن داوود بن جرّاح و اسمه تأریج القرآن بالجیم المنقّطه من تحتها نقطه واحدة...»^۲

چنین است موارد بسیاری در دانش‌نامه سترگ الذریعة... که آقا بزرگ تهرانی به لحاظ آگاهی‌های گسترده از میراث مکتوب، اسناد و اسانید و شخصیت‌ها و چگونگی‌های آثار، رقم زده است. از جمله بحث بسیار مهم وی درباره انتساب نسخه موجود تفسیر قمی، به علی بن ابراهیم و...

۱. ابن ندیم، الفهرست، ص ۱۱۱.

۲. ابن طاووس، سعد السعود، ص ۴۲۸.

۴. آشنایی با درون‌مایه آثار مکتوب

بسیاری از نگارندگان کتاب‌شناسی‌ها و فهرس، عالمانی بزرگ و آگاهانی سترگ از ابعاد تمدن اسلامی‌اند. از این روی، بر اساس آگاهی و اشرافی که از میراث داشته‌اند و نیازهای مراجعه‌کنندگان، گاه به تفصیل درباره کتاب‌ها، پیشینه موضوع کتاب‌ها و همگون‌های آن کتاب‌ها سخن گفته‌اند.

نمونه بسیار روشن این‌گونه فهرست‌ها، بخش اول فهرست نسخه‌های خطی دانشگاه تهران است که علینقی منزوی و محمدتقی دانش‌پژوه نگاشته‌اند و جلد اول و دوم فهرست کتابخانه مدرسه سپهسالار (مدرسه عالی شهید مطهری) که ابن یوسف شیرازی نگاشته است. نمونه بحث‌ها بسیارند که باید همه صفحات را نگرست و بهره برد. همچنین است مجلداتی از فهرست کتابخانه مجلس شورای اسلامی که به خامه عالم جلیل و محقق بسیاردان فقیه، عبدالحسین حائری نوشته شده است. این مرد بزرگ، مجهول‌القدر است. به هنگامی که دوستان در اندیشه تدوین مجموعه‌ای درباره آن بزرگوار بودند، بخش‌هایی از این‌گونه مباحث را در آن مجموعه آورده‌اند. از جمله آنچه درباره کاشف الأسرار و مطلع الأنوار نوشته‌اند، یا نکته و یافته‌ها درباره شرح‌های مثنوی.^۱ و چنین است موارد بسیاری از مجلدات فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی که محقق بی‌بدیل این روزگار سید عبدالله انوار نوشته است.

۵. آشنایی با مؤلفان

به همان جهاتی که پیشتر بدانها اشاره شد، مؤلفان این فهرست‌ها غالباً می‌دانستند که به‌مثال، مؤلف کتاب اربعین، که عنوان خاتون آبادی را دارد، آن‌چنان شناخته شده نیست؛ از این روی، بر پایه محتوای کتاب، شرح حالی از آن رقم می‌زدند. موارد متعددی که جناب حائری چنین کرده است، یا فلان کتاب، به اشتباه به فلان کس نسبت داده شده است و مؤلف دقیق آن فلانی است، یا فلان کتاب فقط تشابه اسمی با فلان کتاب کهن دارد و ربطی به آن ندارد؛ مانند اثبات الوصیه مسعودی، یا مقتل الحسین ابومخنف و...؛ به هر حال، فهرست‌های نسخه‌های خطی و نیز فهرس کتاب‌های چاپی موضوعی و غیر موضوعی، گنجینه‌های بسیار گران‌قدری هستند که باید دانشجویان، محققان و مؤلفان از آن آگاهی یابند.

۱. ر.ک: صفوی، حائری نامه، ص ۲۰۶.

۶. معرفی دقیق مکتب‌ها و مذاهب‌ها

عالمان و آگاهان و آنان که دغدغه‌های جدی از سرِ مسئولیت‌شناسی داشته‌اند و دارند، می‌دانند که درباره همه مکاتب و مذاهب، فراوان سخن گفته شده است که راهی به دیهی نمی‌برند. بدین‌سان، احساس مسئولیت می‌کردند که بگویند درباره فلان موضوع و مکتب، اینها را بخوانید و آنها را نخوانید. این‌گونه فهرست‌ها گو اینکه زیاد نیستند، اما بسیار لازم‌اند.

برای نمونه، در «مائه کتاب اباضی»، مؤلفان کوشیده‌اند یکصد کتاب از نگاشته‌های باورمندان به این مذهب و از عالمان اباضی را معرفی کنند و همگان را فرا بخوانند که برای آگاهی از تاریخ، اندیشه‌ها، فقه و حقوق، حدیث و تفسیر رسائل مرتبط با این مکتب و مذهب، به این کتاب‌ها مراجعه کنند و چون بخواهند داوری کنند، بر پایه داده‌های این آثار داوری کنند؛ راه درست، هوشمندانه و ارجمندی که سالیان سال پیش علامه سید عبدالحسین شرف‌الدین، همگان را بدان فراخواند و نشان داد که در کتاب‌های «فرق و مذاهب» و...، نه تنها درباره شیعه که درباره بسیاری دیگر مذاهب و جریان‌ها نیز به صواب سخن نرفته است. باری این‌گونه فهرست‌ها نیز فوائد شناختی مهمی دارد که نباید از آنها غافل شد.

فهارسی که پس از این از آنها به اجمال و تفصیل سخن خواهد رفت، از این‌گونه فواید و آثار بهره‌مندند، آنچه مهم است نوع نگاه و زاویه دید ماست در بهره‌وری از میراثی که عالمان برای ما بر جای نهاده‌اند.

ب) نگاهی به درون‌مایه درس‌نامه

محور اساسی نگاشته پیش رو، آشنایی با مهم‌ترین مصادر کتاب‌شناختی و فهرست‌هاست، با تکیه بر مطالعات قرآن و حدیث. کتاب، نخستین گام‌های خود را در معرفی فهرست‌های کهن برداشته است. این فهرست‌ها به دلیل قدمت تاریخی و نزدیکی به دوران تدوین مهم‌ترین میراث‌های مکتوب اسلامی، اهمیتی در خور دارند.

آشنایی با ساختار و محتوای فهرست ابن ندیم، به لحاظ تقدّم و همچنین گستره موضوعی، آغازگر این فصل است. در پی آن به فهرست‌های امامیه پرداخته می‌شود. از میان فهرست‌های کهن امامیه، به فهرست‌های جامعی چون فهرست شیخ طوسی و فهرست نجاشی پرداخته شده است. البته پیش از آن، اشارتی به فهرست‌های نخستینی که پیش از این دو فهرست تدوین

شده‌اند، هم وجود دارد. در پی آن از ویژگی‌های تکمله‌های فهرست شیخ طوسی، معالم‌العلمای ابن شهر آشوب و فهرست منتجب‌الدین و همچنین رساله ابو غالب زراری و سعد السعود ابن طاووس سخن رفته است.

بازشناخت فهرست‌های کهن اهل سنت، دومین گام در باز شناخت چگونگی مصادر کتاب‌شناسی در جهان اسلام است. از آنجا که فهرست‌ها در مغرب اسلامی رواج و تداولی فراوان داشته‌اند، معرفی آنها وجهه همت قرار گرفته و بدین‌سان، فهرست ابن عطیه و فهرست ابن خیر، برنامه‌ی رعینی و وادی آشی به بحث نهاده شده‌اند و در کنار آنها، دو فهرست از ابن حجر عسقلانی نیز معرفی شده‌اند.

پی‌جویی روند تاریخی کتاب‌شناسی، بحث را به باز شناخت فهرست‌های متأخر می‌کشاند. بدین‌سان، گفتارهایی به معرفی کشف‌الظنون حاجی خلیفه، کشف‌الحجب و مرآة‌الکتب و کشف‌الاستار و الذریعة‌إلی تصانیف‌الشیعة‌آقابرگ تهرانی و آثاری که پیرامون آنها نگاشته شده، اختصاص می‌یابد. در این میان نقش خاورشناسان را در تدوین فهرست‌های متأخر، نباید نادیده انگاشت، از این رو، فهرست بروکلیمان و فهرست فؤاد سرگین هم به تفصیل معرفی شده‌اند. اینها مهم‌ترین فهرست‌های متأخر هستند، اما در کنار آنها کتاب‌شناسی‌های دیگری نیز پای به عرصه نهاده‌اند که هر چند جایگاه و قدر آثار پیش‌گفته را ندارند، اما به هر روی می‌توانند در تکمیل و تعمیق داده‌های آنها بس اثر گذار باشند. بر این اساس، جستارهایی هم به معرفی این فهرست‌ها اختصاص یافتند.

توجه جامع و گسترده نداشتن فهرست‌های پیش‌گفته به فرقه‌های حاشیه‌ای، مانند زیدیه، اسماعیلیه، دروزیه، نصیری، شیخیه و اباضیه، باعث شد گفتاری هم در پیوند با فهرست میراث فرقه‌ها و معرفی درون‌مایه آنها پدید آید. فهرست نسخه‌های خطی و همچنین فهرست و سایت‌های مربوط به معرفی و دستیابی به مقالات و پایان‌نامه هم خاتمه بخش قسمت مربوط به فهرست‌های متأخر هستند. در فرجام درس‌نامه، بر دائرة‌المعارف‌های تخصصی و دست‌نامه‌ها توجه شده است؛ چه، راهی سریع برای مطالعه‌ی آغازین در موضوعات مورد نظر پژوهشگران هستند و می‌توانند راهنمایی خوب برای دست‌یازیدن به منابع و مصادر اصلی و مهم در موضوعات پژوهشی باشند.

ذیل هر یک از مصادر کتاب‌شناختی، به اختصار از نویسنده، تاریخ و انگیزه نگارش آنها سخن